

Калина Йочева

ДИНАМИКА НА КОМУНИКАТИВНАТА ТОЛЕРАНТНОСТ НА СТУДЕНТИТЕ

Абстракт: Статията представя опит за проследяване на динамиката на развитие на комуникативната толерантност при студентите от педагогическите специалности в периода от 2004 до 2011 година. Изследването е базирано на адаптирана методика за диагностика на комуникативната толерантност на В. В. Бойко и е ориентирано към спецификата на общуване на студентите с лица от различни възрастови и социални групи. Акцентът е върху отношението към учениците от началния етап на основната образователна степен.

Ключови думи: толерантност, търпимост, дискриминация, комуникация, комуникативна толерантност, студенти, учители, ученици.

Kalina Yocheva

STUDENT COMMUNICATIVE TOLERANCE DYNAMICS

Abstract: This paper is an attempt to observe the dynamics of the development of communicative tolerance of the students from different pedagogical disciplines in the period from 2004 to 2011. The research is based on adapted methods for diagnosing the communicative tolerance of V.V.Boyko and is orientated towards the specific communication between students and people from different ages and social groups. The research is primarily focused on the attitude towards the pupils from primary schools.

Keywords: tolerance, discrimination, communication, communicative tolerance, students, pupils, teachers.

В Декларацията за принципите на толерантността от 16. 11. 1995 година, приета на XXVIII сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО в Париж, е посочено следното базово разбиране за толерантност:

○ Толерантността означава зачитане, приемане и правилно оценяване на богатото многообразие от култури в нашия свят и на всички форми и начини за проява на човешката същност. Толерантността укрепва чрез знанията, откритостта, общуването и свободата на мисълта, на съвестта и на убежденията. Толерантността е хармония в различието. Тя е не само морален дълг, но и политическа и правна потребност. Толерантността като

добродетел, която прави мира възможен, спомага за замяната на културата на войната с културата на мира.

○ Толерантността не е отстъпка, снизходителност или привилегия. Тя е преди всичко активно отношение, провокирано от признаването на универсалните човешки права и фундаменталните свободи на другите. Никакви обстоятелства не могат да оправдаят нарушаването на тези фундаментални ценности. Толерантността трябва да се осъществява от индивидите, групите и държавата.

○ Толерантността е задължение да се подкрепят човешките права, плурализма (включително културен), демокрацията и правото на закона. Тя изисква отхвърляне на догматизма и абсолютизма и утвърждава стандартите, изложени в международните документи за човешките права.

○ Постоянството по отношение зачитането на човешките права като проява на толерантност не означава толерантност към социалната несправедливост, нито отказ от своите или отстъпчивост към чуждите убеждения. То означава, че всеки е свободен да се придържа към собствените си убеждения и признава това право и на останалите хора. То означава признаване на факта, че хората, различаващи се по естествен начин по своя външен вид, положение, реч, поведение и ценности, имат правото да живеят в съгласие и едновременно с това да запазват своята индивидуалност. То също така означава, че възгледите на един човек не могат да бъдат налагани на другите хора. [1]

Другостта е „категория, белег за определяне на същността – национална, етническа, локална, расова, религиозна, полова... Признаването на другостта е цивилизованост – тя е част от културния диалог, а не просто от говоренето. Приемането на другия, с неговите различия, е проява на висш поведенчески модел. Признаването на другостта означава преди всичко толерантност, защото истината е истина, когато е и за другите. Другостта преодолява стереотипите...” [2]

В много култури понятието „толерантност“ е синоним на търпимост (от лат. *tolerantia*). Дж. Ватимо определя толерантността като известна еластичност на собственото ни битие, готово да се протегне към другото с цел да опознае себе си. [3]

В процеса на културно-историческото развитие категорията „толерантност“ търпи изменение.

Кенет Уейн стига до извода, че определянето на толерантността като търпимост е непълно, тъй като „толерантността не е просто признание и уважение към убежденията и действията на другите хора, но и признание и уважение на самите „други хора“, които се различават от нас. Като „други“ се признават (трябва да се признават) и отделните индивиди, и личностите в

качеството им на представители на етническите групи, към които те принадлежат.” [4]

Съвременната философска трактовка на понятието „толерантност” е близка до разбирането на толерантността като „търпимост към различни възгледи”. Тази търпимост е „признак на увереност в себе си и осъзнаване на надеждността на собствените позиции, признак на открито за всички идейно течение, което не се страхува от сравнение с друга гледна точка и не избягва духовната конкуренция”. [5] Подобно пояснение е свидетелство за активна позиция на личността на няколко равнища:

- Познавателно равнище – процесите на познание и признание на собствения „Аз” и на позициите на другия;
- Конструктивно равнище – определяне на тактиката на поведение и на диалог с другия;
- Дейностно равнище – пълна автоматизираност на взаимодействието с другите (да бъдеш с другия и да съхраниш собствения „Аз”);
- Аналитико-резултативно равнище – анализ на резултатите от взаимодействието.

В съвременното общество отношението към другия е един от основните признаци на цивилизованост. Дали претенциите ни, че сме толерантни, са основателни, могат да кажат преди всичко тези, спрямо които сме склонни да (не) проявяваме отношение, идентично с отношението към личности, които приемаме по условие като принадлежащи към собствената ни група. Самото понятие „приемане” съдържа разбирането за осъзнаване на другия като различен, като нуждаещ се от това да бъде приет. Ако подобен поглед насочва към позицията на известно високомерие, то е защото тази позиция е именно високомерна – позицията на едва ли не съвършеното мнозинство. Дали необходимостта от „приемане” не води до засилване на разбирането за различност.

Необходимостта от „приемане” вече крие в себе си риска от дискриминативно отношение. А дискриминацията (от лат. discrimination - „правене на разлика”) от своя страна е форма на насилие – „практика за установяване на по-неблагоприятно третиране или ограничаване (лишаване) на лица от законови права, задължения или възможности”. [6] Независимо от това по какъв признак се осъществява това поставяне в неравностойно положение (религиозна, етническа или политическа принадлежност, сексуална ориентация, полова идентичност, увреждане, възраст и т.н.), засегнатите лица и/или групи се третират като непълноценни и са обект на неблагоприятно отношение.

Подобно отношение може да бъде съзнателно, но в някои от случаите дискриминиращите по една или друга причина не могат да предвидят

резултата от действията си – било то по силата на стереотипни представи, които са толкова дълбоко вкоренени в съзнанието им, че не се разбират от субекта като отклонения във възприемането на другия, било поради непознаване както на личностните особености на събеседника, така и на ценностната система и нормите на взаимодействие в групата, към която той принадлежи. Но дискриминацията, дори когато е неосъзната, води до негативни последици и възпрепятства нормалното общуване.

Несъответствието между комуникативното намерение на говорещия/пишещия и резултата от речевия акт може да се дължи на редица фактори.

Наред с лингвистичните проблеми, които са сред най-често посочваните комуникативни бариери, има множество фактори, възпрепятстващи взаимното разбиране и водещи понякога до сериозни недоразумения:

- бариери от семантичен характер,
- разминаване в интерпретацията,
- смислови отънъци,
- диалект (жаргон) на отделната група,
- паралингвистични характеристики: тембър на гласа, скорост на говорене и др.,
- език на тялото... [7]

Дискриминацията, особено вербалната, може да бъде продукт на добронамерено по начало отношение към другия, към различния. Вербалната дискриминация е един от основните типове речеви стратегии на комуникативната перверзия – „изразяване в речта на собственото различие и превъзходство по расови, национални, имуществени признаци”. [8]

Въпреки солидната нормативна база, насочена към защита от дискриминация (например, Директива за прилагане на принципа за равно третиране на лицата, независимо от расов или етнически произход [9]; Директива, установяваща обща рамка за равно третиране в областта на труда и професиите на основата на религия или вяра, увреждане, възраст или сексуална ориентация [10]; Програма за действие на Общността 2001 г. – 2006 г. за борба с дискриминацията на основата на всички признаци (с изключение на пола) [11] и др.), дискриминацията по различни признаци продължава да заема сериозно място в обществото, като в много от случаите дискриминиращите дори не осъзнават, че нарушават правата на другия, а по този начин – и законите.

Комуникативната стратегия на съвременното образование е стратегия на цялостно разгръщане на комуникативността като самостоятелна възможност и способност за цялостно образование на личността. Конкретният механизъм за осъществяване на подобен подход се реализира

чрез въвеждане на понятието диалог на съзнания. Всяко учебно занятие е комуникативно събитие, но не като движение на определено количество информация от адресанта към адресата, а като личностно значим, смислообразуващ ценен и ценностен диалог. [12] Пълноценният диалог е немислим без проявата на толерантност в общуването учител – ученик, доколкото това е процес на двустепенна симетрична комуникация, а не традиционната позиция на обучаващ и обучаван. Тъй като за проявата на толерантност е задължително взаимодействието между отделните личности, много по-коректно е в този случай да говорим за комуникативна толерантност. Комуникативната толерантност е характеристика на отношението към хората, която показва степента на търпимост към отделни качества и/или постъпки на партньора в общуването.

Според В. В. Бойко [13] комуникативната толерантност се обуславя от определени подструктури на личността:

- Интелектуална – предава парадигмата (образеца, типа, стила) на мисловна дейност на конкретния човек, т.е. неговите принципи на разбиране на действителността, характерните за него стереотипи за осмисляне на проблемите, идеите, вземането на решения... Когато партньорите откриват своите различия в областта на интелекта, всяка от страните смята себе си за права и демонстрира една или друга степен на нетърпимост към интелектуалното своеобразие на другия. При взаимодействието възникват затруднения, които е по-трудно да се преодолеят чрез сътрудничество, отколкото да се изрази недоволство от срещнатата страна. Демонстрацията на ниско равнище на комуникативна толерантност е белег за липсата на гъвкавост или за леност на ума и пречи на изхода от конфликтната ситуация.

- Ценностно-ориентационна – съдържа основните светогледни идеали на конкретния човек, неговите близки и далечни житейски цели, оценките му за случващото се. Представата за смисъла на живота и за щастието, разбиранията за семейните роли и служебните задължения, за плановете и постиженията могат да доведат до сериозни конфликти.

- Етическа – изразява нравствените норми, валидни за конкретния човек: ориентация за добро и зло, справедливост и несправедливост, чувството за отговорност и т.н.

- Естетическа – свързана с предпочитанията, вкусовете, чувствата и особеностите на възприемане от човека на красивото и безобразното, възвишеното и низкото, комичното и трагичното.

- Емоционална – демонстрира преобладаващия спектър, в който пребивава даден човек: радост или тъга, песимизъм или оптимизъм, добронамереност или агресивност... Всеки човек има свой „дежурен“ емоционален фон. И всеки има опит от общуване с партньори, чиято преобладаваща настройка в една или друга степен съответства или не

съответства на неговата. Дори краткотрайно пребиваване в „чуждо“ за нас емоционално поле на друг човек предизвиква неприятни усещания.

○ Сензорна (чувствена) – включва особеностите на сетивното възприемане на света на равнището на зрителните, слуховите, обонятелните, вкусовите, тактилните и двигателните усещания. В дадения случай се има предвид индивидуалната сензорна организация на конкретния човек: кой от каналите на възприемане е водещ за него при взаимодействие с обкръжаващия го свят. При среща с партньори със сензорна система, различна от нашата, ние сме склонни да се отнасяме с намалена толерантност към тях.

○ Енерго-динамична – отразява енергетичните свойства на човека – качеството и силата на неговото енергийно поле. Положително „зареденият“ човек (метафора на В. В. Бойко) привлича околните към себе си и е открит за общуване, откликва емоционално на случващото се и на състоянието на партньорите си, готов е да сътрудничи и оценява позитивно другите. Човек с отрицателно поле отблъсква околните със своето поведение, с интелектуалните и емоционалните си прояви и издига невидими, но ясно осезаеми бариери пред тях.

○ Алгоритмична – тази подструктура на личността обединява множество различни качества, които обаче са обединени от едно – от еднообразието на тяхната възпроизводимост. Тук се отнасят навичките, уменията, различните ритуали, включително битовите, семейните, религиозните. За тях е характерна забележима тежест на повторението, в различни условия те се осъществяват по един и същ начин, използвайки алгоритми и установени похвати.

○ Характерологична – обединява устойчивите, типобразуващите черти на личността, които са вродени или придобити в резултат на възпитанието, примерите, подражанието... Когато се сблъскват партньори със съществени разлики в характерите, и двамата изпитват трудности от два типа: от една страна, се усложнява протичането на вътрешната психична дейност, а от друга – затруднява се процесът на сътрудничество. Комуникативната толерантност в този случай се проявява в способността да се редуцират различията с помощта на различни похвати.

○ Функционална – включваща различните системи за осигуряване и поддържане комфорта на личността – преди всичко потребностите и възникващите на тяхната основа предпочитания и желания. Доколкото потребностите, предпочитанията и желанията са свързани с функционалното обезпечаване на жизненото равнище и на комфорта, то всеки човек е склонен активно да ги предявява и да ги защитава. Всяко посегателство в тази посока се приема като заплаха за благополучието, като атака към собствената битийност. И в същото време човек с ниско равнище на

комуникативна толерантност изпитва неудовлетвореност, раздразнение и неприязън към партньора, който се стреми да прояви и да отстоява своите потребности.

Посочените подструктури обуславят според В. В. Бойко и различните равнища на комуникативна толерантност:

- Равнище на ситуативната комуникативна толерантност – фиксира се в отношението на дадена личност към конкретен човек в конкретна ситуация;

- Равнище на типологична комуникативна толерантност – проявява се в отношението на дадена личност към събирателен тип личности или групи хора, например, към представителите на конкретна нация, социална група, професия.

- Равнище на професионална комуникативна толерантност – включва отношението към събирателни типове хора, с които човек се среща в процеса на професионалното си общуване. В този случай допълнителната енергия на емоциите се откроява преди всичко в работна обстановка.

- Равнище на обща комуникативна толерантност – на това равнище са различни тенденциите на отношението към хората като цяло, тенденции, обусловени от житейския опит, от нагласите, от чертите на характера, от нравствените принципи, от психическата стабилност на човека. Общата комуникативна толерантност в значителна степен е предпоставена от другите форми – ситуативната, типологичната, професионалната.

За бъдещите педагози, чиято професия е подчертано комуникативна, толерантността е задължителна професионална характеристика. Това даде повод за провеждане през 2004 година на изследване на комуникативната толерантност на студентите от педагогическите специалности на Шуменския университет. Изследването имаше за цел да провери до каква степен бъдещите педагози (в частност – бъдещите начални учители) са готови за толерантно общуване не само със своите ученици, но и с хора от различни възрастови, етнически и социални групи. При диагностиката беше използвана адаптирана вербална методика на В. В. Бойко. Бяха анкетирани 39 студенти от IV курс на специалностите *Предучилищна и начална училищна педагогика* и *Начална училищна педагогика с чужд език*, които трябваше да отговорят на въпроси, позволяващи да се диагностицира готовността им за общуване с представители на следните групи:

1. съвременните ученици;
2. представители на други етноси;
3. хора с физически увреждания;
4. пенсионери;
5. хомосексуалисти;
6. хора, страдащи от тежки нелечими заболявания.

Данните през 2004 година показаха твърде тревожно състояние на равнището на общата комуникативна толерантност на изследваните студенти.[14] По същата методика беше проведено проучване на комуникативната толерантност на 54 студенти от различни педагогически специалности на същия университет през 2011 година. Сравнителните данни са представени в таблицата:

Комуникативна толерантност към:	2004г.	2011г.
<i>лица с физически увреждания</i>	90%	92%
<i>възрастни хора</i>	72%	65%
<i>лица, страдащи от тежки нелечими заболявания</i>	51%	57%
<i>сексуални малцинства</i>	44%	27%
<i>етнически малцинства</i>	33%	27%
<i>ученици</i>	27%	8%
<i>деца и ученици от богати семейства</i>	3%	14%

Както се вижда от таблицата, традиционно висока степен на комуникативна толерантност се забелязва и в двете изследвания към лицата с физически увреждания. Почти всички студенти проявяват готовност за общуване с тези хора. Това може да се обясни и с успешно провежданата политика на Шуменския университет по отношение на младежи с физически увреждания, които получават образованието си във висшето училище по различни специалности. Но декларираната комуникативна толерантност понякога е твърде далече от практическите прояви на толерантност. По думите на незряща бивша студентка от специалност *Журналистика* колегите ѝ просто не знаят как да общуват с хора в нейното положение. Готовността за общуване в подобни случаи често се свежда до „изтърпяване“ на различия, което е породено не от липса на желание за диалог, а от неумение и недостатъчно познаване на специфичните правила за поведение спрямо хората с физически увреждания.

Запазено е, макар и с леко понижение, високото равнище на типологична комуникативна толерантност по отношение на възрастните хора. За студентите това е група, с която те общуват извън обичайните си професионални сфери, най-често в семейството, поради което липсват ситуацияите на пресичане на интересите и попадане в конфликтни ситуации.

В сравнение с данните от 2004 година, повишено е равнището на типологична комуникативна компетентност към хората, страдащи от тежки нелечими заболявания. Въпреки това, буди тревога наличието на отговори, в които студентите категорично изключват възможността за контакти с тези

лица. Това отново ни връща към липсата на подготовка у студентите за адекватен избор на поведение към различните от тях.

Особено тревожен е обаче фактът, че рязко е снижено равнището на комуникативна толерантност по отношение на представителите на различните малцинства – сексуални и етнически. Едва една четвърт от студентите декларират готовност за общуване с представителите на тези групи. При това, когато става дума за представителите на сексуалните малцинства, анкетираните са готови да ги изолират дори само ако *се говори*, че те принадлежат към тази група. Явно е активното влияние на стереотипната нагласа, че дори предполагаемото различие на тези хора вече ги прави неподходящи партньори за общуване.

Подобно е положението с ниското равнище на типологична комуникативна толерантност към лицата от етническите малцинства, при това във въпросника не са диференцирани различни етнически групи, а присъства обобщеното „някой етноси“. Този факт е подчертано тревожен, като се има предвид разнородният етнически състав на гражданите на Република България и присъствието на деца от различни етноси във всяко българско училище. Ниското равнище на комуникативна толерантност на бъдещите им учители ги обрича предварително на неравностойно третиране в процеса на училищното образование.

Рязък спад бележи и равнището на комуникативна толерантност на студентите не само към децата от етническите общности, а и към всички ученици, с които предстои да се срещнат в професионалния си живот бъдещите педагози. Само двама от анкетираните са посочили, че биха проявили толерантност към шумните детски игри. Останалите категорично посочват, че съвременните ученици предизвикват у тях неприятни чувства със своя външен вид (прически, грим, начин на обличане) и поведение.

На този фон леко е повишено равнището на комуникативна толерантност към децата от заможни семейства, макар че нивата все още са твърде ниски. Повече от 80% от студентите посочват, че „децата на богатите правят лошо впечатление с невъзпитаното си поведение“.

Както данните от 2004 година, така и тези от 2011, отново ни карат да се замислим за психологическата готовност на бъдещите учители за упражняване на учителската професия. Под въпрос е и готовността им да бъдат пълноценни участници не само в професионалното педагогическо общуване, а и в общуването изобщо. Необходима е промяна в структурата на университетската подготовка на студентите от педагогическите специалности, свързана със създаването на цялостна ефективна програма, включваща специализирани курсове и тренинги по комуникативна толерантност и насочена главно към студентите, за които пълноценното и

необременено от стереотипи общуване е съществена част от бъдещия им професионален живот.

Цитирана литература:

- [1] A Plea For Tolerance , UNESCO Courier, Mar96, Vol. 49, Issue 3.
- [2] Димитрова, Л. За другостта като социокултурен проблем и литературното образование – Български език и литература, 2003, №4.
- [3] Qui sommes-nous? Les rencontres philosophiques de L`UNESCO. 1996.
- [4] Уэйн, К. Образование и толерантность – Высшее образование в Европе. Т. XXI, №2, 1997.
- [5] Философский энциклопедический словарь. М., 1997.
- [6] Борисова, Е. и др. Вирту@лно и ре@лно насилие. Наръчник за превенция. Изд. на Асоциация „Родители“
- [7] Саблина, С. Г. Барьеры коммуникации в межкультурной среде. Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". СПб. - Изд-во СПб ГПУ, 2004, с. 52-74
- [8] Кусов, Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт. Волгоград, 2004
- [9] Директива на Съвета 2000/ 43/ ЕС
- [10] Директива на Съвета 2000/ 78/ ЕС
- [11] Решение 2000/750/ ЕС
- [12] Петрова, Г. И. Современный характер образовательного знания. Сибирь. Философия. Образование. 1997.
- [13] Бойко, В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М., 1996.
- [14] Йочева, К. За комуникативната толерантност на бъдещите начални учители. – В: Висшето педагогическо образование. Проблеми, постижения, тенденции. София, 2005

Библиография:

1. Бойко, В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М., 1996.
2. Борисова, Е. и др. Вирту@лно и ре@лно насилие. Наръчник за превенция. Изд. на Асоциация „Родители“.
3. Димитрова, Л. За другостта като социокултурен проблем и литературното образование – Български език и литература, 2003, №4.
4. Директива на Съвета 2000/ 43/ ЕС.
5. Директива на Съвета 2000/ 78/ ЕС.

6. Йочева, К. За комуникативната толерантност на бъдещите начални учители. – В: Висшето педагогическо образование. Проблеми, постижения, тенденции. София, 2005.
7. Кусов, Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт. Волгоград, 2004.
8. Петрова, Г. И. Современный характер образовательного знания. Сибирь. Философия. Образование. 1997.
9. Решение 2000/750/ ЕС.
10. Саблина, С. Г. Барьеры коммуникации в межкультурной среде. Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". СПб. - Изд-во СПб ГПУ, 2004, с. 52-74 .
11. Уэйн, К. Образование и толерантность – Высшее образование в Европе. Т. XXI, №2, 1997.
12. Философский энциклопедический словарь. М., 1997.
13. A Plea For Tolerance , UNESCO Courier, Mar96, Vol. 49, Issue 3.
14. Qui sommes-nous? Les rencontres philosophiques de L`UNESCO. 1996.

Калина Йочева е завършила Института за международен туризъм "Алеко Константинов" – Бургас и Шуменския университет "Епископ Константин Преславски". Има специализации по Методика на литературното образование в Шуменския университет - 1994-95 и по Интеркултурно образование, в Югозападния университет в - Благоевград, 2008-09

Участвала е в редица международни и национални проекти в областта на квалификацията на учители и други категории специалисти. Научните и търсения и интереси са в областта на методиката на обучението по български език и литература, началното ограмотяване, ограмотяването на възрастни и на билингви, а също така и в областта на виртуалната комуникация и комуникативните компетентности.
